

بررسی عناصر و گونه‌شناسی معماری خانه‌های بافت تاریخی بوشهر

سودابه معموری^۱، فاطمه احمدی^۲

- ۱- کارشناسی ارشد، گروه معماری، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران
۲- کارشناسی ارشد، گروه باستان‌شناسی، گرایش تاریخی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران

A Study on the Elements and Typology of Architecture in Bushehr Historical Town Houses

Soodabeh Maamori¹, Fateme Ahmadi²

- 1- M.S., Faculty of Architecture, Bushehr Islamic Azad University, Bushehr, Iran
2- M.A., Faculty of Historical Archeology, Marvdasht Islamic Azad University, Marvdasht, Iran

ایمیل نویسنده مسئول: g.maamori@yahoo.com

*Corresponding Author: Soodabeh Maamori

چکیده

معماری از عالی‌ترین مظاهر فرهنگی هر قوم است که نمایشگر جنبه‌های مختلف حیات از تطابق با محیط تا حضور اعتقادات و ارزش‌ها در بطن زندگی آن قوم است. این تطابق و حضور آگاهانه که بر جزئی‌ترین عملکرد یک خانه تا پیچیده‌ترین فضاهای یک مجتمع زیستی سایه افکنده، راز پایداری آن قوم و رمز هویت بخش نسل‌های بعد را در خود نهفته دارد. معماری بافت قدیم بوشهر یک معماری منحصر به فرد در حاشیه خلیج فارس می‌باشد که در شکل‌گیری بافت تاریخی بوشهر تأثیرگذار بوده است. برخی از این عوامل شامل اقلیم، مسائل امنیتی و سیاسی می‌باشد. در این مقاله پس از بیان تاریخچه شهر بوشهر و ویژگی‌های بافت قدیم، سیر تحول بافت تاریخی بوشهر مورد بررسی قرار گرفته است. سپس در قالب چندین جدول عوامل داخلی و خارجی مؤثر در شکل‌گیری مسکن بافت تاریخی بوشهر و فضاهای شاخص در خانه‌های بافت تاریخی، بیان گردیده‌اند. روش تحقیق به کار رفته در این مقاله، توصیفی-تحلیلی و تاریخی می‌باشد و هدف از این مقاله ایجاد شناخت نسبت به عناصر و گونه‌شناسی معماری خانه‌های بافت تاریخی بوشهر و حفظ ارزش‌های بافت تاریخی می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: بافت قدیم، خانه‌های تاریخی، گونه‌شناسی معماری، بوشهر

Abstract

Architecture is among the most advanced realizations of culture in any ethnicity that presents the different aspects of life from adaptation to the environment to the presentation of beliefs and values in the core of the ethnicity's life. This adaptation and conscious presence that affects the smallest details of a house to the most complex spaces in a biological complex, has the sustainability secrets of that ethnicity and identity of the latter generations hidden in itself. The old town architecture of Bushehr is a unique architecture in the Persian Gulf coasts that has had a great impact on its historical town. Some of these factors include climate, security and political issues. In this study, after presenting a brief history of Bushehr County and the properties of its historical town, the development of the historical town in Bushehr is studied. Subsequently, after the internal and external factors affecting the residences in historical town in Bushehr and index spaces in the historical town were presented in several tables. The research method used in this study is descriptive-analytic and historical and the objective in this study is to recognize the elements and typology of architecture in Bushehr historical town houses and preserving the historical town.

Keywords: historical town, historical houses, typology of architecture, Bushehr County

۱- مقدمه

نکته مهم در معماری جدید استفاده از راهکارهای اقلیمی و بومی در بناهاست که باعث شده است معماری امروز به دور از معماری بومی و طراحی اقلیمی دست به طراحی‌هایی در جهت سبک‌های مختلف بزند که همین امر دوگانگی بیش از حدی به سیمای شهر و هویت شهر القا می‌کند. با نگاهی به بافت‌های تاریخی شهرهای ایران این نکته مشهود است که شکل‌گیری بافت و سیمای شهری با اقلیم و معماری بومی به صورتی هماهنگ و منسجم پیوند خورده است. بافت تاریخی بوشهر حاصل عوامل متعددی است که مهم‌ترین آن‌ها خلیج فارس و گذشته تاریخی آن به عنوان یک عنصر ملی می‌باشد. این بافت، ارگانیک، متراکم، درونگرا و برونگرا است و در میان سایر بافت‌های موجود منحصر به فرد است (شاه مرتضی نئی و همکاران، ۱۳۹۲).

۲- تاریخچه شهر بوشهر

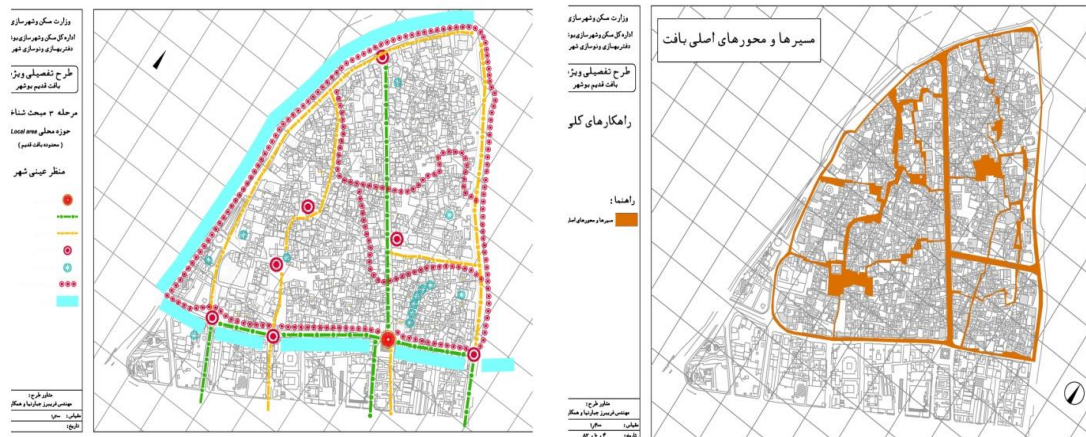
شهر بوشهر یکی از مراکز مهم و قدیمی تمدن و فرهنگ ایران زمین به شمار می‌رود و روزگاری در پسوند با «مزامیریا» شناخته می‌شد که یونانیان از زمان اردوکشی نثار خوس با آن آشنایی داشته‌اند. با توجه به تحقیقات هیأت باستان‌شناسی فرانسوی در سال ۱۹۱۳ م/ ۱۳۳۲ ه.ق، سنگ بنای تمدن بوشهر به زمان ایلامی‌ها بر می‌گردد. بر اساس کاوش‌های «یزارد» فرانسوی، در جنوب محله امامزاده بوشهر معبد بزرگ خدای ایلامی «این شو شیناگ» قرار داشته است. در آن زمان این نقطه را لیان می‌نامیدند. بوشهر در زمان ایلامی‌ها یکی از مراکز مهم فرهنگی - تجاری به شمار می‌رفته و شهر لیان پل ارتباطی ایلامیان با نواحی اقیانوس هند و جنوب شرقی آسیا بوده است. در دوران ماد و هخامنشی تمدن بوشهر به حیات خود ادامه داد. در دوران هخامنشیان پادشاهان این سلسله قدرتمند کاخ‌ها و بناهای با کوهی در این منطقه بنا کردند. از جمله می‌توان به کاخ هخامنشی بردک سپاه در ۱۲ کیلومتری شمال برازجان، کاخ کوروش در چرخاب برازجان اشاره کرد. در زمان سلوکیان و ساسانیان، بوشهر همچنان مورد توجه بود. در دوره «ریوار رشیر» یا همان گونه که در کارنامه اردشیر با مکانی آمده است. «بخت اردشیر» به عنوان یک بندر مهم تجاری و فرهنگی مورد توجه بوده است. ساسانیان در دیوار رشیر که بعدها ریشهر نام گرفت قلعه مستحکمی بنا کردند که دارای برج و باروهای بلندی بوده و از یک طرف مشرف به دریا و سه طرف آنی دارای خندق‌ها اعظمی بوده که هنگام حمله دشمن از آب پر می‌شده است. هم‌اکنون ویرانه‌های آن در منطقه ریشهر کنونی در ۱۰ کیلومتری جنوب بوشهر قرار دارد. با سقوط سلسله ساسانیه دست اعراب مسلمان، تمدن و فرهنگ ریشهر رو به انحلال گذاشت، از احوال این شهر تا زمان نادر شاه افشار در سال ۱۷۳۴ م، ۱۱۴۷ ه.ق، اطلاعات اندکی در دست است. اقدامات نادر و سیاست دریایی او برای مبارزه با عثمانی‌ها سبب شد نادر آن‌جا را به عنوان پایگاه دریایی خزر در خلیج فارس برگزیند و نامش را به «بندر نادریه» تغییر داد. در زمان نادر ناوگان با هشت تا ده هزار مرد در بوشهر مستقر بوده؛ همچنین چند کارخانه کشتی‌سازی در این شهر احداث شد. با مرگ نادر در سال ۱۷۴۷ م/ ۱۱۶۰ ه.ق سپاه دریایی او بین حاکم بوشهر و بندرعباس تقسیم شد. شیخ ناصر آل مذکور که در دوران نادر یکی از دریا سالاران وی بود، پس از مرگ نادر کشتی‌ها و ناوگان بوشهر را متصرف شد و حکومت مقتدرانه آل مذکور که قریب یکصد سال بر بوشهر حکمرانی کردند، بنیان نهاد بوشهر در زمان خاندان آل مذکور رو به عمران آبادانی گذاشت و روابط تجاری گسترده‌ای با هلندی‌ها برقرار کرد. در دوره زمامداری کریم خان زند، بوشهر و تاریخ آن وارد مرحله تازه‌ای شد. در سال ۱۷۳۶ م/ ۱۱۷۷ ه.ق انگلیسی‌ها با حمایت شیخ سفرخان آل مذکور قرارداد معروفی با کریم خان زند منعقد کردند که این قرارداد زمینه‌ساز حضور استعماری انگلیس‌ها در جنوب ایران و خلیج فارس بود. بوشهر، در دوره کریم خان بندر بازرگانی اصلی ایران بود و در دوران قاجار به صورت بندر مهم تجاری - فرهنگی و سیاسی در آمد. بوشهر در دوره قاجار معتبرترین بندر تجاری ایران بود که اکثر دولت خارجی مانند انگلیس،

روسیه، آلمان، ایتالیا، فرانسه، هلند، نروژ و عثمانی در این شهر دفتر نمایندگی سیاسی و تجاری داشتند و دروازه جنوب ایران برای تبادل افکار سیاسی و مناسبات فرهنگی بود. به نوشته دایره المعارف ایرانیکا، در آغاز سده نوزدهم میلادی پس از ناآرامی‌هایی که نمایانگر پیدایش خاندان قاجار بود، سالانه نزدیک به صد کشتی انگلیسی و عربی از هند و مسقط برای بازرگانی ره به سوی این بندر می‌گذاشتند و با خود پارچه، ادویه جات، چای، برنج، شکر و... از اروپا، هند و چین می‌آوردند. در گذشته از استقرار یک گروه محافظ همیشگی برای انگلیسی‌ها مقیم، اهمیت بازرگانی بوشهر برای آن‌ها سبب گردید تا سه نوبت مورد هجوم بریتانیا قرار گیرد. پس از تسخیر این شهر در سال ۱۸۵۶ م / ۱۲۷۳ ه. ق انگلیسی‌ها در سال ۱۹۰۹ م / ۱۳۲۷ ه. ق به هنگام ناآرامی‌هایی که به دنبال مشروطه خواهی ایرانیان آغاز شده بود، اقدام به پیاده کردن نیروی انتظامی در این منطقه نموده و گمرک و سهمیه مناطق حساس را تصرف کردند. در سال ۱۹۱۵ در زمان جنگ جهانی اول و به دنبال قیام شهید رئیسعلی دلواری علیه انگلیس‌ها در جنوب ایران، انگلیسی‌ها یزدی تقویتی به بوشهر اعزام کرده و شهر بوشهر را در ۲۶ رمضان ۱۳۳۳ اشغال کردند. در همان زمان کارخانه‌ای برای ساخت تجهیزات راه آهن در بوشهر احداث شد. اما انگلیسی‌ها با تخلیه شهر در نقطه پایانی برای تلاش اشغال گرایانه خود نهادند. پس از پایان جنگ جهانی اول و ظهور رضا پهلوی، بوشهر همچنان کانون پرتشنج باقی ماند و خوانین بسیاری علیه حاکمیت رضا شاه سر به طغیان برداشتند. بوشهر در دوران رضاشاه با کشیده شدن راه آهن سراسری و انتقال حجم عمده داد و ستدهای تجاری از ایرن به بصره، رو به افول گذاشت و پس از جنگ جهانی دوم جایگاه خود را به عنوان ستاد فرماندهی انگلیسی‌ها در خلیج فارس از دست داد و در سال ۱۹۵۲ م ساختمان کنسولگری انگلیسی در آن جا تعطیل شد. اوج شکوه بافت قدیم مربوط به دوران قاجار است که بر اساس اقلیم، وضعیت امنیتی و شکل زمین به وجود آمد (غلام زاده، ۱۳۸۴، ۴۶).

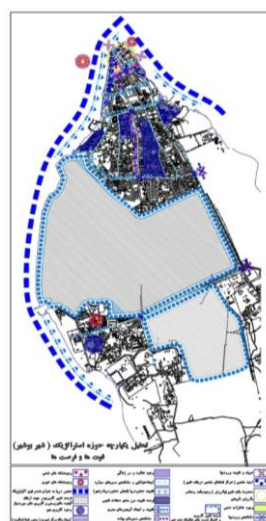
۳- ویژگیهای بافت قدیم بوشهر

بافت قدیم بوشهر دارای ویژگی‌های متفاوتی با دیگر بنادر ساحل خلیج فارس می‌باشد. محدوده قدیمی در رأس مثلث شکل شبه جزیره قرار گرفته است. با توجه به محصور بودن آن از چند طرف به دریا، جهت تعداد زیادی از مسیرها به طرف خط ساحلی می‌باشد. نحوه رشد تدریجی بافت بوشهر به درستی مشخص نیست اما می‌توان از روی بعضی شواهد، بازسازی تصویری از آن ترسیم نمود. با توجه به قلعه نادری و ساحل مناسب این قسمت برای پهلوی گرفتن کشتی‌ها، شاید بتوان این مکان را محل شروع شکل‌گیری شهر دانست، محل شروع بازار قدیم شهر نیز از این محل بوده که بعدها به طرف دروازه شهر کشیده شده است. همچنین یک راه مال رو از خط ساحلی به بهمنی امتداد داشته است. حاشیه این مسیر ساحلی محلی مناسب برای رشد تدریجی شهر بوده است. نیاز دسترسی به ساحل و محدود بودن دماغه شبه جزیره به دریا منجر به شکل‌گیری بافتی متراکم با مسیرهای باریک شده است. طبقه اول تعدادی از خانه‌ها به طرف کوچه بیرون زده است. تقاطع مسیرها با هم سه کوچه را شکل داده‌اند. تعدادی از مسیرها در فضاهای دیگر شهری مثل میدان باز می‌شوند و مانند بندر لنگه در میادین، سکوهایی جهت نشستن اهالی در ساعاتی از روز ساخته شده است (معماریان، ۱۳۹۱، ۷۱).

شکل ۱: محل استقرار بافت تاریخی بوشهر

ساختار کالبدی بافت قدیم بوشهر در طی زمان و با گسترش شهری هر کدام در جای مناسب خویش استقرار یافته و یا ایجاد شده‌اند. مسکن به عنوان اصلی‌ترین و پرجمع‌ترین عنصر در بافت شهر به حساب می‌آیند. بازار در ساختار کالبدی بافت به مشابه یک شریان اصلی یا شاه‌رگ حیاتی وجود آمده و تکامل یافته است. سایر فضاها و عناصر شهری مثل فضاهای مذهبی، اداری، حکومتی، بندری و ... نیز در ایجاد ساختار کالبدی بافت نقش داشته و شبکه معابر به عنوان ارتباط دهنده این فضاها و عناصر در سطح شهر وجود دارد. هر کدام از این فضاها و عناصر با شکل ویژه و حجم، ابعاد و مساحت متناسب خویش گوشه‌ای از کالبد شهر را به خود اختصاص داده و همه با هم در یک مجموعه فضایی، شهر را تشکیل داده‌اند. بنابراین می‌بینیم که بافت کالبدی شهر بوشهر و مناسبات بین شهروندان آن مانند سایر شهرها بر بستری از شرایط زیست محیطی و اقلیمی و نظام تولیدی جامعه و با دخالت موثر عوامل فرهنگی - هنری و امکانات فنی شکل گرفته و همگام با وقوع تغییر در بنیان‌های اجتماعی و اقتصادی و پیشرفت‌های فنی و تحول‌گرایش‌های هنری و تکامل نظام‌های ارزشی پذیرای دگرگونی گردیده است (طرح تفصیلی بافت قدیم بوشهر، ۱۳۸۲).

شکل ۲: ساختار کالبدی بافت قدیم بوشهر

۴- سیر تحول بافت قدیم بوشهر

بندر بوشهر از زمان پایه گذاری نخستین سنگ بنای آن تا کنون تحولات بسیار را پشت سر گذاشته است. زمانی از هسته ای کوچک به شهری بزرگ تبدیل شده و زمانی تخریب ها و تغییرات کالبدی از وسعتش کاسته و چهره اش را تغییر داده اند. در قسمت مطالعات تاریخی، روند رشد و ادامه حیات شهر در دوران های مختلف تاریخی تا اواخر دوره قاجار بررسی شد. عمده ترین تغییر و تحولات کالبدی در دهه های اخیر اتفاقی است. به همین دلیل در این قسمت سعی خواهد شد تا تغییر و تحولات کالبدی بافت قدیم از شروع دوران پهلوی تا زمان حال در ۵ مرحله زمانی طرح و بررسی شود.

شکل ۳: بافت قدیم بوشهر

۴-۱- بافت قدیم تا سال ۱۳۳۵

بافت قدیم بوشهر که در طی سال های متمادی شکل گرفته و توسعه یافته بود، اولین تغییر شکل کالبدی را در اوایل دوره پهلوی پذیرا می شود. در اولین مرحله از مداخلات کالبدی در بافت قدیم بوشهر، حصار شهر به همراه برج ها و دروازه های آن خراب می شود. به تدریج به جای دروازه قدیمی شهر، میدان انقلاب و به جای حصار شهر، خیابان لیان (شرقی-غربی) احداث می شود. در عکس هوایی سال ۱۳۳۵، خیابان لیان در جنوب بافت قدیم مشخص است. خیابان سعادت، شهدا، نواب صفوی، نادر و دانش آموز فعلی نیز در اواخر دوره قاجار و بعد از آن شکل می گیرند. مدرسه سعادت، مسجد امام حسن عسگری و کاروانسرای حاج رئیس از جمله بناهای قدیمی باقی مانده بیرون حصار شهر در این زمان هستند (معموری، ۱۳۸۵، ۵۴).

۴-۲- بافت قدیم تا سال ۱۳۴۳

دومین مرحله تغییر و تحولات شهر از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۳ قابل بررسی است. با مقایسه عکس های هوایی سال های ۱۳۳۵ و ۱۳۴۳ می توان به تغییر و تحولات انجام شده در بافت قدیم و پیرامون آن پی برد. تا سال ۱۳۴۳ شهر بوشهر در سمت جنوب شرقی رشد کرده و در قسمت های جنوب غربی رشد قابل ملاحظه ای نداشته است. تنها در اراضی غرب مسجد امام حسن که طبق عکس هوایی سال ۱۳۴۳ زمین بایر بوده، ساختمان بیمارستان فاطمه الزهرا احداث می شود. تنها اقدام قابل توجه در بافت قدیم بوشهر تا سال ۱۳۴۳، احداث خیابان انقلاب (ششم بهمن قدیم) بوده که بافت را به دو قسمت شرقی و غربی تقسیم کرده و ارتباط سواره بین شمال و جنوب بافت را برقرار ساخته، تا سال ۱۳۴۳

ادارات متعددی چون اوقاف، بهرداری، دارائی، نظام وظیفه، ثبت اسناد، وزارت اقتصاد، سازمان بندر و کشتیرانی و دبستان بنادر و کشتیرانی و دبستان گلستان در محدوده بافت قدیم (در قسمت شمال خیابان لیان)، و اداراتی مثل شهربانی، بانک ملی، دبستان ۱۳ آبان (چهارم آبان قدیم) نیز در حد فاصل بین خیابان لیان و خیابان شهدا (کریمخان زند سابق) قرار داشته اند (معموری، ۱۳۸۵، ۵۴).

۴-۳- بافت قدیم تا سال ۱۳۵۶

با مقایسه عکس های هوایی سال های ۱۳۴۳، ۱۳۵۲، ۱۳۵۶ و برداشت ها و اطلاعات محلی مشخص شد که در محدوده زمانی ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۶ تغییر و تحولات قابل توجهی در بافت قدیم اتفاق افتاده است. بازار میوه فروشها، ماهی فروشها، بازار صفا و سایر مناطق تجاری همجوار آن، در این محدوده زمانی شکل امروزی خود را پیدا می کند. در دو لبه خیابان انقلاب، لیان، نواب صفوی، نادر، میدان انقلاب و دور آن و خیابان شهدا، ساخت و سازهای جدید صورت گرفته و مظاهر شهرسازی جدید مثل هتل و مسافرخانه، بانک، پاساژ، مغازه، بوتیک و ... احداث می شود.

در نواحی جنوب بافت قدیم نیز به تدریج ساختمان ها و تاسیسات جدید ساخته شده و نواحی مسکونی جدید شکل گرفته اند. در همین محدوده زمانی است که گرایش ادارات به طرف استقرار در نواحی نوساز پدیدار شد. در این محدوده زمانی یکی از شدیدترین ضربه ها بر پیکر بافت فرود آمد. در سال ۱۳۴۵، در پی تصمیم مسئولین مبنی بر ایجاد بندرگاه در حاشیه شرقی بافت قدیم بندر بوشهر، قسمت هایی از بافت که نواحی مسکونی و بازار ساحلی را نیز شامل می شد، تخریب و به محل ایجاد تاسیسات بندر اختصاص یافت. در پی انجام این عملیات تخریب، بخش حاشیه تجاری بندرگاه به صورت کامل از بین رفت. طول محوطه تخریب شده ۸۰۰ متر و عرض آن ۶۰ متر بوده است (معموری، ۱۳۸۵، ۵۴).

۴-۴- بافت قدیم تا سال ۱۳۶۲

مرحله بعدی تغییر و تحولات بافت قدیم بندر بوشهر در محدوده زمانی ۱۳۵۶ تا ۱۳۶۳ اتفاق افتاد. در این سال ها نوسازی حاشیه خیابان های واقع در محدوده بافت ادامه یافت. از سوی دیگر وقوع جنگ تحمیلی عاملی مهم در هجوم مهاجرین فقیر و بی پناه به بافت قدیم بود. در همین محدوده زمانی، یعنی بین سال های ۱۳۶۰ تا ۱۳۶۲ است. که شهرداری نسبت به تخریب قسمتی از بازار قدیم (بازار آهنگران) اقدام کرد. در پی انجام این عمل، قسمتی از با ارزش ترین ساختمانه ای بافت از بین رفته، ارتباط فضایی بافت به هم خورده و سازمان فضایی بازار دچار از هم گسیختگی شد (معموری، ۱۳۸۵، ۵۴).

۴-۵- بافت قدیم تا سال ۱۳۷۲

در این محدوده زمانی یعنی از سال ۱۳۶۳ به بعد، طرح توسعه بندر به اجرا گذاشته شد. با اجرای این طرح، قسمت وسیعی از حاشیه شرقی بافت که تعدادی از با ارزش ترین بناها و مجموعه های مسکونی را در بر داشت، تخریب و به محوطه بندر اضافه شد. در همین محدوده زمانی طرح ایجاد معبر شیخ سعدون (کوتی) نیز به مرحله اجرا گذاشته شد (معموری، ۱۳۸۵، ۵۴).

۴-۶- بافت قدیم تا سال ۱۳۸۲

با جدا شدن حاشیه شرقی بافت توسط بندر و تبدیل قسمتی از بازار قدیم (آهنگران) به خیابان آهنگران، روند تخریب این بخش از بافت شدت بیشتری پیدا کرده و در این جداره درصد قطعات مخروطی و بایر تبدیل به پهنه عریضی در جوار خیابان گمرک شده است. در بهترین شرایط تنها بعد ترافیکی را مد نظر داشته و بدون در نظر گرفتن فرهنگ و اقلیم منطقه، گذرهای فعال و سرزنده ای را ایجاد ننموده است. در حال حاضر گذر کوتی (محور شمالی-جنوبی) در دست احداث و نوسازی نهایی می باشد از اقدامات مهم در این دوره انتقال چند ارگان مرتبط بافت (میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی و سازمان بنیاد ایران شناسی) و مرمت تعدادی تک بنا توسط اداره میراث فرهنگی بوشهر را می توان ذکر نمود. ولی در کل می توان چنین استنباط کرد که این اقدامات جهت تزریق حیات به داخل بافت کافی نبوده است (معموری، ۱۳۸۵، ۵۴).

۵- بناهای بافت قدیم بوشهر

بناهای قدیمی بوشهر دارای خصوصیات زیبا و منحصر به فرد هستند که بعضی از این خصوصیات در هیچ جای دیگر ایران دیده نمی شود. بناهای بوشهر قدیم در عین درونگرایی دارای نوعی برونگرایی نیز می باشند. در این بناها بعضی از اتاق ها فقط به داخل حیاط باز شو و دید دارند، ولی بیشتر اتاق ها به بیرون نیز باز شو دارند. با این عمل، اتاق امکان استفاده از حداکثر کوران هوا را نیز پیدا کرده است. همان طور که در قسمت های قبل توضیح داده شده، این ارتباط به بیرون به صورتی ایجاد شده که از بیرون هیچ گونه دیدی به داخل وجود ندارد و در نتیجه حریم خصوصی اتاق کاملاً حفظ شده است. به نمای بدنه های بیرونی نیز همانند بدنه های داخلی کاملاً توجه شده و این بدنه ها به شکل زیبایی ناماسازی شده اند. وجود تراس های چوبی (شناسیرها) به صورت بیرون زده از نما، فرم خاص جان پناه های پشت بام و شکل زیبای بازشوها، همراه شیشه های رنگی جلوه منحصر به فردی به این نماها داده است. مساله قابل توجه در این نماها این است که معمولاً قسمت پایین بدنه های خارجی، تقریباً صاف و یکنواخت بوده و به جز در ورودی، بازشو دیگری ندارد. دلیل این امر دو مساله بوده است: اول این که معمولاً از طبقه پایین خانه ها به دلیل رطوبت زیاد به عنوان انبار و فضاهای فرعی استفاده می شده است و دیگر این که به دلیل وجود خطر حمله دزدان دریایی جواسم در مقطعی از تاریخ، برای حفاظت از در طبقه پایین به جز ورودی، بازشو دیگری تعبیه نمی شد. در طبقه همکف معمولاً در جلوی بدنه های داخلی در حیاط، از رواق استفاده شده است. این رواق ها علاوه بر این که در طبقه همکف سایه ایجاد می نمودند، برای طبقه بالا نیز تراس های بسیار مفیدی ایجاد می کردند. با این کار در واقع حیاط مرکزی، نقش گودال باغچه را برای طبقه بالا پیدا می کرد. این رواق ها گاهی از چوب ساخته می شدند و گاهی سقف طبقه همکف ادامه پیدا می کرد و برای طبقه بالا نقش تراس را ایفا می نمود. تراس های به وجود آمده، گاهی دارای سایه بان های چوبی می باشند. در طبقه بالا وقتی که از داخل اتاق به بدنه ها نگاه شود، مشخص می گردد که برای سبک تر شدن دیوارها، در بدنه هایی که بازشو وجود ندارد، معمولاً از طاقچه استفاده شده است. این طاقچه ها در بعضی موارد دارای درهای چوبی هستند که در آن صورت به آن ها گنجه گفته می شود (رسایی، ۱۳۸۴، ۶۸).

جدول ۱: سیمای بافت تاریخی بوشهر

ویژگی	علت پیدایش	تأثیر
خرد شدن بلوک ها	نیاز شدید به داشتن بدنه های هواخور	امکان تنفس جداره ها، ایجاد یک شبکه منفصل و بهم تنیده، ایجاد تقاطع های بی شمار
بناهای مرتفع	اقلیمی، اقتصادی	جدایی محل زندگی از زمین به خاطر رطوبت بالا، جذب حداکثر باد در ارتفاع
معابر تنگ و دیوار های مجاور بلند	اقلیم، نیاز به ایجاد حداکثر سایه و کوران هوا	ایجاد سایه در معابر، افزایش کوران هوا، کاهش اشغال سطح معابر
تراکم و پیچیدگی	عامل اقلیمی، نیاز به حداکثر سایه	ایجاد سایه در ساعات مختلف فضاهای شهری
رنگ سفید بناها	عامل اقلیمی	جذب حداقل اشعه خورشید
نظم هندسی، تکرار ریتم در کل	فرهنگی-هویتی	شخصیت بخشی به بافت، خوانایی، تنوع
وجود بازشو ها و بالکن های چوبی و پیش آمدگی ها در معابر	عامل اقلیمی، عامل سیاسی و امنیتی	امکان حرکت هوا بین داخل و خارج بناها، حس حضور دیگران و دید به معابر برای عابر و پیشگیری از جرم، ایجاد برونگرایی و خلق سیمای شهری

جدول ۲: خصوصیات اقلیمی موثر در شکل گیری مسکن بافت تاریخی بوشهر

عوامل اصلی	عوامل فرعی	ویژگی های معماری
خصوصیات اقلیمی	نور شدید خورشید	- حیاط مرکزی کوچک، کوچه های باریک پر سایه، رنگ روشن بنا، کشیدگی پنجره ها به صورت عمودی، تعبیه شناسیرها، ایوان ها و تابش بندهای چوبی - جدایی بنا از زمین، قراردادن فضاهای اصلی در طبقات بالا، پنجره های دو طرف بنا جهت استفاده از کوران بیشتر، استفاده از سنگ های متخلخل دریایی، چوب ساج - جهت گیری نسبت به دریا برای جلب بادهای ساحلی تا اعماق ساختمان، طراحی ایوان های عریض، استفاده از پشت بام در شب های گرم تابستان
	رطوبت بالا	
	گرمای شدید	

جدول ۳: عوامل داخلی موثر در شکل‌گیری مسکن بافت تاریخی بوشهر

عوامل اصلی		عوامل فرعی		ویژگی های معماری
تاثیرات فرهنگی	شیوه زندگی	اعتقادات	رعایت سلسله مراتب دسترسی	- شکل گیری حیاط مرکزی، عدم وجود پنجره در همکف، طراحی جانپناه مانع دیدهای مزاحم، طراحی هشتی و دالان دسترسی به حیاط در تعدادی از خانه ها، استفاده از پرده های کرکره ای استفاده از ایوان و پشت بام - درهای بین اتاق ها را هنگام مراسمات باز می کردند تا فضا یکپارچه و بزرگ شود. - طراحی پنج دری، سه دری
			شب نشینی مراسمات خاص پذیرایی از مهمان	
اقتصادی	شغل ساکنان	تاجر		خانه های ۳ و ۴ طبقه، چند حیاط، جزییات بیشتر، موقعیت قرارگیری بهتر
		ماهگیر		خانه های ۱ تا ۲ طبقه، کوچک، جزییات کمتر
امنیت		حضور و تهاجم بیگانگان		بلند ساختن دیوار اطراف ساختمان، عدم قرارگیری بازشو بزرگ به غیر از ورودی در همکف

جدول ۴: عوامل خارجی موثر در شکل‌گیری مسکن بافت تاریخی بوشهر

ویژگی های معماری	عوامل موثر	عوامل اصلی شکل‌گیری
<p>پرتغال: شناسیر</p> <p>هند شرقی: بکارگیری چوب ساج و صنوبر به عنوان یکی از مصالح اصلی</p> <p>افریقا: استفاده از چوب چنندل در سازه بنا (تیر)</p>	حضور کمپانی ها و کنسولگری های خارجی	سیاست
تاق های نیم دایره، تزیینات کنگره ای	حضور تاجر بوشهر در کشور های عربی	همسایگی با کشور های عربی
وارد کردن چوب چنندل از افریقا که از مصالح اصلی می باشد.	ارتباط تجاری با هند، افریقا	تجارت

۶- ویژگی های فضاهای خانه

فضاهای مختلف خانه های بوشهر با توجه به سازماندهی کلی و عوامل موثر بر آن ها، از بعضی جهات تفاوت هایی با دیگر مناطق دارای حیاط مرکزی در ایران دارد. عناصر زیر در گونه های مختلف خانه های تاریخی بافت بوشهر وجود دارند:

- ورودی
- حیاط
- اتاق
- طارمه
- شناسیل
- پلکان
- پیش بون
- آب انبار (معماریان، ۱۳۹۱، ۸۸).

جدول ۵: فضاهای شاخص در مسکن بافت تاریخی بوشهر

گونه فضایی	فضا	کاربری	اجزا	توضیحات
فضاهای باز	حیاط	<ul style="list-style-type: none"> - امکان تهویه دو طرفه برای فضاهای بسته بین گذر و حیاط - استفاده در ساعات مختلف روز بخاطر وجود سایه - خلق طبیعیتی کوچک در حیاط جهت استفاده برای مراسمات نشستن 	<ul style="list-style-type: none"> - جداره های اطراف - راه پله - باغچه - درختان برگ ریز - گاهی آب انبار زیر حیاط قرار می گیرد. 	<ul style="list-style-type: none"> - فضایی با نظم هندسی، چهار گوش (نزدیک به مربع)، سرگشوده - ابعاد حیاط تابع اندازه زمین و متناسب با تعداد و نوع اتاق ها و مساحت زیربنای خانه متغیر است. - حوض و باغچه به شکل ویژه خود در خانه بوشهر حضور ندارد، مصالح کف سنگی، اجری، سینمایی
	مهابی	برای خواب و شب نشینی	<ul style="list-style-type: none"> - دیوار - کف 	سه طرف دیوار و طرف چهارم رو به حیاط است، بدون سقف
	پشت بام	<ul style="list-style-type: none"> - استفاده در شب برای خواب - شب نشینی در تابستان 	جانپناه	ایجاد فضایی امن از نگاه بیگانه و عدم ممانعت از جریان هوا
			اتاقی کوچک به نام سرپله	محل نگهداری رختخواب
			دستشویی	در خانه های اعیان وجود دارد.

۷- نتیجه‌گیری

در شکل‌گیری بناهای قدیمی عوامل مختلفی از قبیل عوامل فرهنگی، اقلیمی و اجرایی تاثیر داشته‌اند. بناهای قدیمی بوشهر نیز از این قانون پیروی می‌کنند. وقتی یک بنا در بافت قدیمی با دقت مورد بررسی قرار گیرد، مشخص می‌گردد که هر جزء هر چند کوچک با یک دلیل طراحی شده و هیچ قسمتی بیهوده ساخته نشده است و این موضوع گویای معماری با اصول این مرز و بوم می‌باشد.

مراجع

- رسایی، س. (۱۳۸۴) شکوه ابوشهر، نشر شروع.
- غلام زاده، ف. (۱۳۴۸) معماری بوشهر در دوره زند و قاجار، انتشارات آبادبوم.
- معماریان، غ. (۱۳۹۱) معماری مسکونی ایرانی گونه‌شناسی درونگرا (چاپ ششم)، نشر موسسه فرهنگی سروش دانش.
- طرح تفصیلی بافت قدیم بوشهر، (۱۳۸۲) شرکت راهیان، آرشیو میراث فرهنگی.
- شاه مرتضی‌ئی، سر. بادامچی زاده، م. صابرزاد، ژ. (۱۳۹۲) بررسی عوامل تاثیرگذار در شکل‌گیری معماری و بافت قدیم بوشهر، همایش ملی معماری، فرهنگ و مدیریت شهری، مرکز آموزش علمی کاربردی شهرداری کرج، دفتر معماری دید.
- معموری، س. (۱۳۸۵) پرونده ثبتی بافت قدیم بوشهر، بوشهر، بایگانی اداره کل میراث فرهنگی و گردشگری.